

ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ในการดูแลรักษาสัตว์เลี้ยง

ภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสัตว์เลี้ยงปรากฏอยู่ในชุมชนต่างๆทั่วโลก การดูแลรักษาโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือที่เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า "Ethnoveterinary" เป็นการดำเนินการที่มีมานานภายในชุมชนแต่ละชุมชนและได้มีการดำเนินการต่อกันมาจวบจนแล้ว รุ่งแล้ว รวมถึงมีการพัฒนาองค์ความรู้เหล่านี้อยู่ตลอดเวลา

แต่ระบบการถ่ายทอดองค์ความรู้เหล่านี้ดำเนินการโดยการบอกเล่า ปากต่อปากจากพ่อแม่สู่รุ่นลูก หรือสามเอบอกภรรยา ไม่มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในชุมชนชนบทอีสานผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ส่วนใหญ่คือหมอยาฮากไม้ (หมอสสมุนไพโร) ประจำหมู่บ้าน การรักษาส่วนใหญ่ผู้เป็นเจ้าของสัตว์เลี้ยงจะเป็นผู้บรรยายอาการผิด

ปกติของสัตว์ จากนั้นหมอยาฮากไม้ก็จะบอกถึงตัวยาและวิธีการรักษาให้กับเจ้าของสัตว์เลี้ยงไปดำเนินการเอง ดังนั้นองค์ความรู้เหล่านี้จึงมีการกระจายอย่างกว้างขวาง ชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีความรู้คล้ายๆกันในการดูแลรักษาสัตว์เลี้ยงของตนเอง แต่ต่อมาเนื่องจากการให้บริการของรัฐในการดูแลรักษาสัตว์เลี้ยง ทำให้พฤติกรรมในการดูแลรักษาสัตว์เลี้ยงในชุมชนชนบทเปลี่ยนแปลง แบบแผนการดูแลสัตว์

*ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

เลี้ยงทำให้ประชาชนขาดการพึ่งตนเองมากขึ้น จนในปัจจุบันองค์ความรู้เหล่านี้จะรู้จักเฉพาะในคนที่มียุเกิน 70 ปีขึ้นไป ถ้าไม่มีการรวบรวมองค์ความรู้เหล่านี้ไว้คาดว่าจะไม่เกิน 10 ปี องค์ความรู้เหล่านี้ต้องหมดสิ้นแน่นอน

รายงานของ Mathias (2001) พบว่าข้อจำกัดของการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพสัตว์เลี้ยงในเอเชียมีดังนี้

- สมุนไพรบางชนิดไม่สะดวกในการเตรียมเพื่อนำมาใช้

- สมุนไพรบางชนิดมีใช้ไม่ตลอดทั้งปี (มีเฉพาะบางฤดูกาล)

- ตำรับยาบางชนิดไม่มีประสิทธิภาพที่แท้จริง

- สมุนไพรบางชนิดมีขึ้นตอนในการใช้ที่เป็นอันตราย

- การวินิจฉัยยังขาดความแม่นยำ ส่วนใหญ่เป็นการบอกอาการของโรคที่เกิดขึ้น แต่ไม่มีการวินิจฉัยถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดโรค

- ปริมาณการใช้ไม่แน่นอนและการรักษาไม่มีมาตรฐาน

- ฐานของทรัพยากรด้านสมุนไพรลดลง ส่วนประกอบของตัวยาสมุนไพรที่ใช้ไม่แน่นอน

องค์ความรู้ในการดูแลสุขภาพสัตว์เลี้ยงที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความแตกต่างกันไปไม่เพียงแต่ภูมิภาคต่อภูมิภาคแม้แต่ชุมชนแต่ละชุมชนก็มีความแตกต่างกัน ทั้งนี้เนื่องจากสภาพแวดล้อมของแต่ละชุมชนและความเชี่ยวชาญของคนในชุมชน จากการสัมภาษณ์คนในชุมชนแต่ละชนเผ่าพบว่าประชาชนในชุมชนไม่นิยมดูแลสุขภาพสัตว์โดยใช้องค์ความรู้ดั้งเดิมเนื่องมาจากสาเหตุดังนี้

- เมื่อมีถนนเข้าถึงชุมชนทำให้มีโรคระบาดต่างๆ เข้ามาถึงชุมชนอย่างรวดเร็ว

ภาคอีสานมีทั้งพื้นที่และจำนวนประชากรประมาณ 1 ใน 3 ของประเทศ มีการถือครองพื้นที่และอาศัยอยู่ในแหล่งที่มีระบบนิเวศแตกต่างกันและมีภูมิปัญญาในการใช้และดูแลสุขภาพทรัพยากรธรรมชาติแตกต่างกัน ทุกกลุ่มมีการดำรงชีวิตโดยยึดการเกษตรแบบธรรมชาติ มีภูมิปัญญาเป็นของตนเอง การดูแลสุขภาพสัตว์เป็นอีกภูมิปัญญาหนึ่งที่แต่ละชนเผ่ามีวิธีการแตกต่างกัน เนื่องจากมีทรัพยากรธรรมชาติและองค์ความรู้จากบรรพบุรุษที่แตกต่างกัน

เร็ว จนคนในชุมชนตั้งตัวไม่ทันในการแสวงหาความรู้มาใช้แต่มียาสมัยใหม่เข้ามาช่วยได้อย่างรวดเร็ว ทำให้ประชาชนหันมานิยมใช้ยาสมัยใหม่มากขึ้น

- การให้บริการของเจ้าหน้าที่ปศุสัตว์ประจำท้องที่เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมาก สามารถตามตัวเจ้าหน้าที่มาดูแลสุขภาพสัตว์ได้ถึงที่ตลอดเวลา ทำให้ประชาชนมองไม่เห็นความจำเป็นในการพึ่งตนเอง

- จาก การ สัม ภา ษ ณ์ ถึง ประสิทธิภาพของยาสมุนไพร พบว่าร้อยละร้อยประชาชนเชื่อว่าได้ผลจริง แต่การใช้ยาสมุนไพรในการดูแลสุขภาพต้องออกไปเก็บหา ไม่สะดวกต่อการใช้เหมือนยาสมัยใหม่ และในสภาพปัจจุบันประชาชนรู้จักต้นไม้ น้อยมาก จึงไม่สามารถที่จะเก็บยาสมุนไพรได้อย่างถูกต้อง

การรักษาโดยใช้สมุนไพรอาจให้ผลได้ไม่เร็วเท่ากับสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการรักษาโรคที่มีฤทธิ์เฉียบพลัน แต่สำหรับโรคธรรมดาหรือโรคที่เป็นแบบเรื้อรัง เช่น โรคหวัด โรคผิวหนัง ยาถ่ายพยาธิ แผลสด แผลเน่าเปื่อยโรคที่ผิดปกติเกี่ยวกับระบบสืบพันธุ์ โรคขาดอาหารและอาการท้องร่วง การใช้สมุนไพรทำให้

เสียค่าใช้จ่ายที่ถูกลงกว่าที่ต้องนำเข้าจากต่างประเทศ โรคบางอย่างอาจใช้ยาสมัยใหม่ร่วมกับสมุนไพรได้ ซึ่งจะทำให้เกิดผลดีต่อผู้บริโภคซื้อดีของการใช้สมุนไพร ร่วมกับ การรักษาแบบสมัยใหม่ในสัตว์มีหลายประการด้วยกัน เช่นประชาชนผู้ซึ่งเป็นเจ้าของสัตว์เลี้ยงสามารถสังเกตการเปลี่ยนแปลงสุขภาพของสัตว์เลี้ยงได้ดีกว่า นายสัตวแพทย์ การใช้สมุนไพรเพื่อลดการใช้ยาปฏิชีวนะ จะทำให้เนื้อสัตว์มีคุณภาพดีขึ้น ไม่มีสารพิษตกค้าง การส่งเสริมให้มีการใช้สมุนไพร สามารถทำให้มีการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมของหมู่บ้านได้ โดยทำการปลูกพืชสมุนไพรภายในบริเวณหมู่บ้าน

ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในการใช้สมุนไพรในการรักษาสัตว์

การใช้สมุนไพรในการรักษาสัตว์มีทั้งผลบวกและผลลบ

ผลในเชิงบวก

● ลดการตกค้างของสารเคมีในดิน เช่นการรักษาเห็บ เหา ไร ที่ต้องใช้สารเคมีในปริมาณมากในการอาบไล่ตัวสัตว์ ถ้าใช้สมุนไพรแทนก็จะลดปริมาณสารเคมีตกค้างในสิ่งแวดล้อมได้

● การใช้สมุนไพรในการรักษา สัตว์ทำให้มีการส่งเสริมการปลูกสมุนไพร ซึ่งเป็น การช่วยส่งเสริมการรักษาความ หลากหลายทางชีวภาพไปในตัว

● ประชาชนได้มีการพึ่งตนเอง มากขึ้น ทำให้มีการพัฒนาองค์ความรู้ใน การใช้สมุนไพรในสัตว์เป็นไปอย่างต่อเนื่อง

ผลในเชิงลบ

● การใช้สมุนไพรชนิดใดเพื่อส่งเสริมให้เป็นการค้าควรต้องคำนึงด้วยว่าพืช ชนิดนั้นมีสถานภาพเป็นอย่างไร ถ้ามี สถานภาพที่เสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ควรต้อง มีการส่งเสริมการขยายพันธุ์และปลูก

สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนวิจัย (สกว.) ให้ ดำเนินการศึกษานโยบายในการดูแลรักษาสัตว์เลี้ยงด้วยสมุนไพร ในปี 2545 โดยมีข้อมูลพื้นฐานในการศึกษา ดังนี้ ภาค อีสานมีทั้งพื้นที่และจำนวนประชากรประมาณ 1 ใน 3 ของประเทศ ประชากรที่อาศัยอยู่ในภาคอีสานประกอบด้วยชนเผ่าต่างๆ ไม่น้อยกว่า 18 กลุ่ม ชนเผ่าแต่ละกลุ่มมีวัฒนธรรมประเพณีค่อนข้างแตกต่างกัน ทั้งนี้เนื่องจากแต่ละชนเผ่ามีการถือครองพื้นที่และอาศัยอยู่ในแหล่งที่มีระบบนิเวศแตกต่างกันและมีภูมิปัญญาในการใช้ และดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติแตกต่างกัน ในอดีตชนเผ่าทุกกลุ่มมีการดำรงชีวิต โดยยึดการเกษตรแบบธรรมชาติ มี ภูมิปัญญาเป็นของตนเอง การดูแลรักษาสุขภาพสัตว์เป็นอีกภูมิปัญญาหนึ่งที่แต่ละชนเผ่ามีวิธีการแตกต่างกันเนื่องจากมี ทรัพยากรธรรมชาติและองค์ความรู้จากบรรพบุรุษที่แตกต่างกัน ชนเผ่าที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้มีจำนวน 18 ชนเผ่า ในพื้นที่ต่าง ๆ ของภาคอีสาน ทำการสัมภาษณ์คนจำนวนทั้งสิ้น 139 คน จาก 62 หมู่บ้าน

เปิด พื้นบ้านเลี้ยงง่าย เป็นทั้งแหล่งอาหาร และรายได้เสริมให้กับเกษตรกรรายย่อยเป็นอย่างดี

ผลการศึกษา

การสำรวจครั้งนี้ทำการสำรวจสมุนไพรที่ชนเผ่าต่างๆ มีการใช้ในการรักษาโรคสัตว์และดูแลสุขภาพของสัตว์ ได้แก่ วัว ควาย ไก่ สุนัข หมู เป็ด ช้าง ม้า และนก ซึ่งจากการสำรวจพบว่าชนเผ่าต่างๆ มีการใช้สมุนไพรที่เป็นพืชกับสัตว์ จำนวน 267 ชนิด โดยมีการใช้แบบกระจาย แต่ละชนิดของพรรณไม้มีการใช้แตกต่างกันตาม ภูมิปัญญาของแต่ละชนเผ่า สมุนไพรทั้ง 267 ชนิด เป็นสมุนไพรที่พบเห็นได้ทั่วไป จำนวน 161 ชนิด และที่หายาก จำนวน 63 ชนิด ไม่สามารถจำแนกได้ 43 ชนิด พืชที่มีการใช้ตั้งแต่ 5 ชนเผ่าขึ้นไปมี จำนวน 26 ชนิด ข้อมูลทั้งหมดจัดทำเป็นฐานข้อมูลโดยใช้โปรแกรม access

ได้เข้ารับรักษาโรคสัตว์เลี้ยงทั้งสิ้นจำนวน 602 ตำรับ ประกอบด้วย

- ตำรับยารักษา วัว- ควาย	380	ตำรับ
- ตำรับยารักษา ไก่	127	ตำรับ
- ตำรับหมู	23	ตำรับ
- ตำรับช้าง	28	ตำรับ

- ตำรับสุนัข	25	ตำรับ
- ตำรับม้า	3	ตำรับ
- ตำรับปลา	8	ตำรับ
- ตำรับนกเขา	7	ตำรับ

สำหรับจำนวนพรรณไม้ที่ใช้เป็นยาสมุนไพรมีทั้งสิ้น 267 ชนิด ซึ่งสามารถจำแนกอันดับชนิดได้ 203 ชนิด อันดับสกุล (genus) 14 ชนิด อันดับวงศ์ (family) 7 วงศ์และไม่สามารถจำแนกได้ 34 ชนิด

ผู้ให้สัมภาษณ์ได้ให้ข้อมูลว่าในอดีตโรคที่เกิดขึ้นกับสัตว์มีไม่มากหลายโรคเหมือนปัจจุบัน คนในแต่ละชุมชนเชื่อว่าโรคต่างๆ เกิดขึ้นในสัตว์มาพร้อมกับการมีถนนเข้าหมู่บ้าน และเป็นที่น่าเสียดายที่ผู้ที่มีองค์ความรู้หลายท่านได้จากไปก่อนหน้านี้และไม่มีผู้สืบทอด จากการสัมภาษณ์ในภาพรวมพบว่าประชาชนมีความคิดเห็นว่าการใช้สมุนไพรในการรักษาสัตว์นั้นได้ผลดี แต่เนื่องจากสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปพืชต่าง ๆ ที่นำมาใช้เป็นยาหายากขึ้น พืชบางชนิดหายไปจากพื้นที่ ทำให้ไม่สามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับคนรุ่น

ต่อไปได้ ประกอบกับการอำนวยความสะดวกจากภาครัฐซึ่งมีบุคลากรประจำตำบลให้การดูแลรักษาสัตว์ สามารถตามตัวมารักษาได้ตลอดเวลา และยารักษาโรคตามแผนปัจจุบันให้ผลในการดูแลรักษาได้ผลเร็ว ทาซึ่งง่าย ประชาชนจึงนิยมใช้ยาสมัยใหม่

ในบทความนี้จะนำเสนอตำรับยาสำหรับวัว ควายและไก่บางตำรับที่ชาวบ้านยอมรับและยังมีการใช้อยู่ในปัจจุบัน

ตำรับยาที่ใช้ใน

วัว - ควาย

ยาถ่ายพยาธิ

เป็นยาที่จำเป็นมากต้องใช้เป็นประจำ โดยชาวบ้านมีวิธีการวินิจฉัยการติดเชื้อพยาธิจากการตรวจดูน้ำมูกและน้ำลาย ถ้ามีกลิ่นเหม็นคาวมากแสดงว่าวัว ควายตัวนั้นมีพยาธิมากต้องทำการถ่ายพยาธิ

ตำรับที่ 1 ขี้เควื่อเขาคำประ

มาณ 2 กำมือในน้ำ 1 ขวดแม่โขง กรองเอาแต่เฉพาะน้ำกรอกให้วัว ควายกิน (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายสมศรี เกษกุ่มศรี 31 หมู่ 6 บ้านปอพาน ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม กลุ่มลาว)

ตำรับที่ 2 ขี้เควื่อกรัก 3-4 ใบ กับน้ำขาวข้าว 1 ขวดน้ำปลา (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายสมศรี เกษกุ่มศรี 31 หมู่ 6 บ้านปอพาน ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม กลุ่มลาว)

ตำรับที่ 3 เควื่อหอประมาณ 5 คืบ ทูบใส่น้ำประมาณ 3 บั้ง (ขวดน้ำปลา) กรอกให้วัว ควาย ไข่ได้ดีทั้งวัว ควาย วัยอ่อนและตัวเต็มวัย (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายหนูเหลื่อม กาฬหว่า 123 หมู่ 9 กุดนาหว่า อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ กลุ่มผู้ไท)

ตำรับที่ 4 ใบตำนิ 1 กำมือขี้กับน้ำ 1 ขวดน้ำปลา กรอกให้วัว ควายกินเพื่อขับพยาธิ (ผู้ให้สัมภาษณ์นายสมศรี เกษกุ่มศรี 31 หมู่ 6 บ้านปอพาน ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม กลุ่มลาว)

วัวจะถูกล่อยให้หากันในทุ่งนา หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว

ตัวแข็ง

เป็นอาการที่วัว ควายก้มไม่สะดวก กินหญ้าลำบาก ทำให้น้ำหนักลด องค์ความรู้ในการรักษาอาการตัวแข็งในวัวควายที่มีเกือบทุกคนเผ่าคือ การเอาจอบไปเผาไฟให้ร้อนจัดแล้วเอามาไว้ใกล้ ๆ ตัววัวควายในลักษณะหมุมทะเลียงแล้วอมน้ำพบนหน้าจอบให้ไอน้ำพุ่งเข้าใส่หลัง วัว ควายตำรับที่แตกต่างออกไปได้แก่

ตำรับที่ 1 ขี้เควื่อหัวลิงโคในน้ำปลาแตกแล้วกรอกให้วัว ควายที่มีอาการหลังแข็ง (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายสังข์ เอกจักรแก้ว 18/10 บ้านดอนสมอ ตำบลท่าบ่ออำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม กลุ่มแสก)

ตำรับที่ 2 หัวถั่วพู รากพุตใหญ่ รากพุตน้อย เขาควายที่เคยโดนฟ้าผ่า ผนใส่น้ำเล็กน้อย ยิ่งขุ่นยิ่งดี กินไม่เกิน 3 แกลลอน ปัจจุบันมีขาย แกลลอนละ 50 บาท (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายอุดม จันทร์พวง บ้านเลขที่ 77 หมู่ 3 บ้านหนองบ่อ อำเภอมือง จังหวัดอุบลราชธานี กลุ่มลาว)

ตำรับที่ 3 นำใบหมากหูด ใบหมากนาว ช่มขึ้น และรากพังคี่ ห่อผ้าแล้วนำไปนั่ง ประคบตามตัว วัวควาย (ผู้ให้สัมภาษณ์ นางหนูสินแนนดี บ้านเลขที่ 32 หมู่ 2 บ้านสว่าง ตำบลสว่าง กิ่งอำเภอสว่างวีรวงศ์ จังหวัดอุบลราชธานี กลุ่มลาว)

ปากเปื่อย เค้าเปื่อย เจ็บเล็บ

ตำรับที่ 1 นำหญ้าที่ยุบทั้งต้น สับรวมกับเปลือกต้นจามร ผสมกับน้ำสะอาด แช่และพอกเท้าวัวควาย (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายเฉลิมสายแก้ว บ้านเลขที่ 10 หมู่ 7 บ้านคูสีแจ ตำบลปราสาท อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ กลุ่มกูย)

ตำรับที่ 2 นำเปลือกตู เปลือกเม็ก และน้ำเกลือ เคี้ยวให้ขุ่น ทิ้งไว้ให้เย็น นำไปราดแผลที่ปากและเท้า (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายสัมฤทธิ์ พรหมบุญ บ้านเลขที่ 127/1 บ้านคำสะอาด ตำบลพระธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร กลุ่มผู้น้อง)

ตำรับที่ 3 ตำใบกะเดาผสมกับน้ำปัสสาวะทาหรือพอกบริเวณแผล (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายว่อง บุญโย บ้านเลขที่ 35 หมู่ 10 บ้านปราสาทเยอ อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษกลุ่มเยอ)

ตำรับที่ 4 ต้มเปลือกตู เปลือกแดง และเปลือกกระโดน เอาน้ำราดแผล (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายบวร เนื่องวรรณะ บ้านเลขที่ 88 หมู่ 1 ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม กลุ่มผู้น้อง)

ตำรับที่ 5 นำเปลือกต้นเชือกและเปลือกกระโดน กรอกให้กินและราดที่แผล (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายชา เนื่องวรรณะ บ้านเลขที่ 61 หมู่ 3 ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม กลุ่มผู้น้อง)

ตำรับที่ 6 นำเปลือกตู เปลือกเม็ก เปลือกกระโดน และเปลือกหนามคอง ต้มรวมกัน ทิ้งไว้ให้เย็น แล้วตำราดเท้า วัว ควายที่เปียก (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายทองเปลว พาเสน่ห์ บ้านเลขที่ 39 หมู่ 7 บ้านผักตบ ตำบลปลาไหล อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร กลุ่มผู้น้อง)

ตำรับที่ 7 นำเปลือกตูมาต้มแล้วเคี้ยว 3 ส่วน เอา 1 ส่วน ใช้ทาบริเวณที่เป็นแผล (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายฉลอง ศรีไต้ บ้านเลขที่ 51 หมู่ 4 และนายคา ไวกกล้า บ้านเลขที่ 58 หมู่ 3 ตำบลนาโก

เกษตรกรผู้เลี้ยงวัวในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ กรอกยาสมุนไพรที่ได้จากการหมักบอระเพ็ด ที่มีสรรพคุณช่วยถ่ายพยาธิ วัวกินหญ้ากินเก่งขึ้น เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้าน

อำเภอภูจินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ กลุ่มผู้ไท และนางบัว แก้วชัยยา บ้านเลขที่ 17 บ้านหนองไฮใหญ่ ตำบลแร่ อำเภอพังโคน จังหวัดสกลนคร กลุ่มโซ่)

ตำรับที่ 8 นำเปลือกหมากกอกมาแช่น้ำแล้วนำมาราดขาและเท้า เห็นผลภายใน 1 สัปดาห์ (ผู้ให้สัมภาษณ์ นางบัว แก้วชัยยา บ้านเลขที่ 17 บ้านหนองไฮใหญ่ ตำบลแร่ อำเภอพังโคน จังหวัดสกลนคร กลุ่มโซ่)

ตำรับที่ 9 นำใบเสลดพังพอน วานหางจรเข้ ว่านไฟ และเหล้ามาผสมให้เข้ากัน แล้วนำไปทาบริเวณปากและเท้าที่เปียก (ผู้ให้สัมภาษณ์ นางกมลรินทร์ บุญเสน ตำบลนาโก อำเภอภูจินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ กลุ่มผู้ไท)

ตำรับที่ 10 นำใบหญ้าเหียนฮ้างและเปลือกตู อย่างละ 3 กำมือ สับรวมกันให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ ใส่หม้อ ใส่น้ำ 10 นาที ตั้งทิ้งไว้ให้เย็น นำมาราดที่กีบที่เนาให้เปียก วันละ 3 ครั้ง ประมาณ 7 วัน (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายเล็ก กุดวงศ์แก้ว

บ้านเลขที่ 234 หมู่ 5 บ้านบัว ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร กลุ่มกะเลิง)

ควายท้องเสีย

ตำรับที่ 1 นำเครื่องสะมังต้มน้ำกรอก (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายเผย ทันทา บ้านเลขที่ 41/2 หมู่ 4 บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย กลุ่มไทดำ)

ตำรับที่ 2 ตำปูนา 2-3 ตัว กับมะเพียง แล้วคั้นเอาเฉพาะน้ำผสมกับน้ำคั้นจากหมากไต่้น กรอกให้กิน (ผู้ให้สัมภาษณ์ นางพร ชุนตา บ้านเลขที่ 31 หมู่ 7 บ้านหนองนกทา ตำบลโนนคอม อำเภอภูพาน จังหวัดขอนแก่น และนางต้น เต็มวงศ์ บ้านเลขที่ 135 หมู่ 7 บ้านภูพาน อำเภอภูพาน จังหวัดขอนแก่น กลุ่มนครไท)

ตำรับที่ 3 นำรากว่านตูปหมอบ 1 ส่วนมาตำรวมกับน้ำปลาแดก 1 ส่วน ผสมกับน้ำปัสสาวะ 1 ส่วน กรอกให้ควายที่ถ่ายเป็นมูกเลือดกิน (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายเลิม ประกอบ บ้านเลขที่ 39/6 หมู่ 7

บ้านกุดสะกอย ตำบลโนนตาล
อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม
กลุ่มญ้อ)

ตำรับที่ 4 ต้มข้าวร่วมกับ
กับเปลือกตุ๋นและเปลือกกระโดน
นำไปรอกปาก (ผู้ให้สัมภาษณ์
นางสังวาล การกล้า บ้านเลขที่
153 หมู่ 2 บ้านชีเหล็ก ตำบลชี
เหล็ก อำเภอเมือง จังหวัด
อุบลราชธานี และนางพิชิต การ
กล้า บ้านเลขที่ 65 หมู่ 2 บ้าน
ชีเหล็ก ตำบลชีเหล็ก อำเภอเมือง
จังหวัดอุบลราชธานี กลุ่มลาว)

ตำรับที่ 5 นำเปลือกสะแบงมา
ชาน้ำให้กิน (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายพรหมา
โพนพา บ้านเลขที่ 45 หมู่ 1 บ้านโฆง อำเภอ
น้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี กลุ่มเขมร)

ห้องยี่งหรือห้องอีด

ตำรับที่ 1 ต้มหัวว่านไฟแช่น้ำให้
กิน (ผู้ให้สัมภาษณ์ เฒ่าจ้ำ บ้านพะเว
ตำบลสุขสวัสดิ์ อำเภอไพรบึง จังหวัด
ศรีสะเกษ นายเฉลิม สายแก้ว บ้านเลขที่
10 หมู่ 7 บ้านคูสีแจ ตำบลปราสาท อำเภอ
ไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ และนายบุญดี
โลมาต บ้านเลขที่ 12 หมู่ 8 บ้านคูสีแจ
ตำบลปราสาท อำเภอไพรบึง จังหวัด
ศรีสะเกษ กลุ่มกวย)

ตำรับที่ 2 ต้มเปลือกลิ้นฟ้า ผสม
มดแดง คั้นเอาน้ำให้ได้ 1 ขวดแม่โขง (ผู้ให้
ข้อมูล นายเฉลิม สายแก้ว บ้านเลขที่ 10
หมู่ 7 บ้านคูสีแจ ตำบลปราสาท อำเภอ
ไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ กลุ่มกวย)

ตำรับที่ 3 ทูบเรือตดหมา 1
แก้วผสมน้ำปลาแดก 2-3 ข้อนแล้วรอก
ให้วัวหรือควายกิน (ผู้ให้สัมภาษณ์
นายสัมฤทธิ์ พรหมบุญ บ้านเลขที่ 127
/1 บ้านคำสะอาด ตำบลพระธาตุเชิงชุม

ไก่พื้นบ้าน เป็นสัตว์เลี้ยงอีกชนิดหนึ่งที่ชาวบ้านในภาคอีสานนิยมเลี้ยงกันไว้
เป็นอาหารและรายได้เสริม

อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร กลุ่มญ้อ)

ตำรับที่ 4 ต้มผักกะแยงร่วมกับ
รากพังคี้ แล้วรอกปาก (ผู้ให้สัมภาษณ์
นายคำพันธ์ โคตรนาแก บ้านเลขที่ 26 หมู่
2 บ้านนาบ่คอง ตำบลนาแก อำเภอนาแก
จังหวัดนครพนม กลุ่มผู้ไท)

ตำรับที่ 5 ให้เอาใบต้นส้มดีไป
รม(อังไฟ) ให้ไธและกลิ้งไปถูกตัววัว
ควาย (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายประยงค์ โม
ธรรม 69 หมู่ 3 ตำบลไผ่ล้อม อำเภอบ้าน
แพง จังหวัดนครพนม กลุ่มลาว)

ตำรับที่ 6 คั้นน้ำหมากไต้้นและ
ใบย่านางผสมกันใช้น้ำ 1-2 ขวดน้ำปลา
กรอกให้ควายกิน (ผู้ให้สัมภาษณ์
นายปัญญา บ่อมยยับ บ้านเลขที่ 10 หมู่
6 ตำบลพระธาตุ อำเภอนาขุ่น จังหวัด
มหาสารคาม กลุ่มลาว)

ตำรับยาที่ใช้ในไก่

อาการเจ็บป่วยในไก่พื้นบ้านที่พบ
มากได้แก่ พยาธิทั้งภายในและภายนอก
และอุจจาระร่วง การใช้สมุนไพรดังนี้

ตำรับขับพยาธิภายใน

สมุนไพรที่ใช้ในการขับพยาธิภายใน
ในส่วนใหญ่ใช้หมากและเครือกอกฮอเป็นหลัก

ตำรับที่ 1 ให้เอาหมากแห้งปน
ผสมน้ำหมากขามเปียกและน้ำตาลกรวด
อัตราอย่างละเท่า ๆ กัน ให้ไก่กิน (ผู้ให้
สัมภาษณ์ ดต. ผดุง ทัดพงษ์ศรีธร 186
หมู่ 6 ตำบลเมืองปัก อำเภอปักธงชัย
จังหวัดนครราชสีมา กลุ่มโคราช)

ตำรับที่ 2 เอาหมากอ่อนป้อน
ให้ไก่อายุประมาณ 10-11 เดือนกินก่อน
แล้วบ่อมมะขามเปียกตาม (ผู้ให้สัมภาษณ์
นายเฉลิม สายแก้ว บ้านเลขที่ 10 หมู่ 7
บ้านคูสีแจ ตำบลปราสาท อำเภอไพรบึง
จังหวัดศรีสะเกษ กลุ่มกวย)

ตำรับที่ 3 ให้เอาหมากแก่ขนาด
เท่าหัวแม่มือป้อนให้ไก่กิน (ผู้ให้สัมภาษณ์
นายสมศรี เกษกุ่มศรี 31 หมู่ 6 บ้านปอ
พาน ตำบลพระธาตุ อำเภอนาขุ่น จังหวัด
มหาสารคาม กลุ่มลาว) สำหรับตำรับนี้เป็น
ที่นิยมใช้ทั่วไปในทุกชนเผ่า

ตำรับที่ 4 นำเอาเครื่องหอมมา ตัดเป็นท่อน ๆ เช่นน้ำผึ้งให้ไก่กินได้ตลอด ทั้งวัน (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายเฉลิม สายแก้ว บ้านเลขที่ 10 หมู่ 7 บ้านคูสีแจ ตำบลปราชสา อำเภอบึงฉลือ จังหวัดนครราชสีมา กลุ่มกุย)

ตำรายาขับพยาธิ ภายนอก

ไก่ที่พยาธิที่ตาเรียกว่าไก่ตาตุ่ม

ตำรับที่ 1 นำหมากเกลือไปเผาไฟ แล้วบีบน้ำใส่ตาไก่ (ผู้ให้สัมภาษณ์ นายเล็ก กุดวงศ์แก้ว บ้านเลขที่ 234 หมู่ 5 บ้านบัว ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร กลุ่มกะเลิง)

ตำรับที่ 2 หักผลพริกชี้หูสดนำมาบด ตำรับนี้ให้ทั่วไปในทุกชนเผ่า

บางตำรับให้เอาตัวไม้ไผ่ผ่าส่วนที่ตุ่มออกมาแล้วเอาพริกทา

ตำรับที่ 3 นำใบตำนิมาขยี้น้ำแล้วหยอดตาไก่ (นายหนูเล็ก พิมพ์ดี บ้านเลขที่ 32 หมู่ 7 บ้านหนองนกทา ตำบลโนนคอม อำเภอชุมพวง จังหวัดขอนแก่น กลุ่มนครไทยและนายสุทิน จุลเทพ บ้านเลขที่ 183 หมู่ 2 บ้านฝั่งแดง ตำบลฝั่งแดง อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม กลุ่มผู้ไท นายดอน แกลงกระโทก บ้านเลขที่ 45 บ้านหนองยายเหล ตำบลพลับพลา อำเภอโซคชัย จังหวัดนครราชสีมา กลุ่มมอญและนายกลับ เกรินทร์โทก บ้านเลขที่ 28 บ้านหนองยายเหล ตำบลพลับพลา อำเภอโซคชัย จังหวัดนครราชสีมา กลุ่มมอญ)

ตำรับยาแก้ท้องเสีย

ตำรับที่ 1 ใช้กล้วยอ็องดิบทุบให้ละเอียด แล้วบดให้ไก่กิน (ผู้ให้สัมภาษณ์ ดต. ผดุง ทัตพงษ์ศรีธร 186 หมู่ 6 ตำบลเมืองปัก อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา กลุ่มโคราช)

ตำรับที่ 2 ทุบเครื่องหอมเช่นน้ำให้กินตลอดวัน ตำรับนี้ส่วนใหญ่ผู้ใช้เป็นตำรับในการป้องกันมากกว่ารักษา และใช้กันทั่วไปในทุกชนเผ่า

ตำรับยาสมุนไพรในสัตว์ที่นำมาเสนอในที่นี้เป็นตำรับที่ใช้พรรณไม้ที่พบเห็นได้ทั่วไป เพื่อเป็นการอนุรักษ์พรรณไม้เหล่านี้ โดยการใช้ประโยชน์ควบคู่กันไป จึงใคร่ขอแนะนำพรรณไม้เหล่านี้ ทั้งในชื่อพื้นบ้านอีสาน ชื่อที่ใช้ตามแบบราชการโดยยึดชื่อจากหนังสือของอาจารย์เต็ม สมิตินันทน์ (2544) เป็นหลัก ดังในรายละเอียดตามตาราง

รายชื่อพรรณไม้ที่ใช้ในตำรับยาสมุนไพรรักษาสัตว์

ชื่อพื้นบ้าน	ชื่อกลาง	ชื่อวิทยาศาสตร์	วงศ์
กระโดน	กระโดน	<i>Careya aborea</i> Roxb.	Baringtoniaceae
กล้วยอ็อง กล้วยหนืออง	กล้วยน้ำว้า	<i>Musa sapientum</i> L.	Musaceae
กะเดา	สะเดา	<i>Azadirachta indica</i> Juss. var. <i>siamensis</i> Valetou	Meliaceae
กะแยง	ผักแขยง	<i>Limnophila aromatica</i> Merr.	Scrophulariaceae
ข้าว	ข้าว	<i>Oryza sativa</i> L.	Graminae
เครื่องหอม	บอระเพ็ด	<i>Tinospora crispa</i> (L.) Miers ex Hook.f. & Thomson	Minispermaceae
เครือเขาค่า เขียงค่า	สังวาลพระอินทร์	<i>Cassytha filiformis</i> L.	Lauraceae
เครือตดหมา	พังโหม	<i>Paederia tomentosa</i> Bl. var. <i>glabra</i> Kurz	Rubiaceae
จาม	ทองกวาว	<i>Butea monosperma</i> (L.) Taub.	Papilionoideae
เขือก	รกฟ้า	<i>Terminalia alata</i> Heyne ex Roth	Combretaceae
แดง	แดง	<i>Xylia xylocarpa</i> Taub. var. <i>kerrii</i> Nielsen	Mimosoideae
ดอกรัก	รัก	<i>Calotropis gigantea</i> (L.) Dryander ex W.T.Aiton	Asclepiadaceae

ชื่อพื้นบ้าน	ชื่อยากลาง	ชื่อวิทยาศาสตร์	วงศ์
ตำนิ	ตำลึง	<i>Coccinia grandis</i> (L.) Voigt	Cucurbitaceae
ถั่วพู	ถั่วพู	<i>Psophocarpus tetragonolobus</i> (L.) DC.	Papilionoideae
ตู	ประตู่	<i>Pterocarpus macrocarpus</i> Kurz	Papilionoideae
พริก	พริก	<i>Capsicum frutescens</i> L.	Solanaceae
พังคิ	พังคิ	<i>Croton crassifolius</i> Geiseler	Euphorbiaceae
พุดน้อย	พุดทุ่ง โมกนัง	<i>Holanthena curtisii</i> King & Gamble	Apocynaceae
พุดใหญ่	โมก	<i>Wrightia</i> sp.	Apocynaceae
หมากไต่ต้น พักโมน พักหม่น	พักเขี้ยว พัก	<i>Benincasa hispida</i> (Thunb.) Cogn.	Cucurbitaceae
เม็ก	เสม็ดขุน	<i>Syzygium gratum</i> (Wight) S.N. Mitra var. <i>gratum</i>	Myrtaceae
ย่านาง	เถาย่านาง	<i>Tiliacora triandra</i> (Colebr.) Diels	Minispermaceae
ลิ้นฟ้า	เพกา	<i>Oroxylum indicum</i> (L.) Kurz	Bignoniaceae
ว่านตูปทุม	ว่านทาวนอน	<i>Kaempferia rotunda</i> L.	Zingiberaceae
ว่านไฟ	ไฟล	<i>Zingiber montanum</i> (Koenig) Link ex Dietr.	Zingiberaceae
ว่านหางจรเข้	ว่านหางจรเข้	<i>Aloe vera</i> (L.) Burm. f.	Asphodelaceae
ส้ม้ง เครือส้ม้ง	เล็บมือนาง	<i>Quisqualis indica</i> L.	Combretaceae
สมัด นางช้อน	สมัด สมัดใหญ่ หัสศุณ	<i>Micromelum minutum</i> (G.Forst.) Wight & Arn.	Rutaceae
สะแบง	ยางกราด	<i>Dipterocarpus intricatus</i> Dyer	Dipterocarpaceae
เสลดพังพอน	พญาปล้องทอง	<i>Clinacanthus nutans</i> (Burm. F.) Lindau	Acanthaceae
หญ้าหีบ	ไมยราบ	<i>Mimosa pudica</i> L.	Mimosoideae
หนามคอง	ตะครอง	<i>Zizyphus cambodiana</i> Pierre	Rhamnaceae
หมาก	หมาก	<i>Areca catechu</i> L.	Palmae
หมากกอก	มะกอก	<i>Spondias pinnata</i> Kurz	Anacardiaceae
หมากเกลือ	มะเกลือ	<i>Diospyros mollis</i> Griff.	Ebenaceae
หมากขาม	มะขาม	<i>Tamarindus indica</i> L.	Caesalpinoideae
หมากนาว	มะนาว	<i>Citrus aurantifolia</i> (Christm. & Panz.) Swing.	Rutaceae
หมากเพียง	มะเพียง	<i>Averrhoa carambola</i> L.	Oxalidaceae
หมากหูด	มะกรูด	<i>Citrus hystrix</i> DC.	Rutaceae
หัวสิงไค	ตะไคร้	<i>Cymbopogon citratus</i> Ridsd.	Graminae
เหื่อนฮ้าง	สาบเสือ	<i>Chromolaena odoratum</i> (L.) R.M.King & H. Rob.	Compositae